

УДК 323.285

В.В. Белянська, здобувач

Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова

вул. Трутенка, 22, м. Київ, 03022

E-mail: Shatara79@mail.ru

ЕТНОЦЕНТРИСТСЬКІ ІДЕОЛОГІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО ТЕРОРИЗМУ

Визначається зв'язок між етноцентризмом, націоналізмом та тероризмом.

Ключові слова: *ідеологія, етноцентризм, націоналізм, ідеологія тероризму.*

Актуальність теми зумовлюється тим, що останнім часом надзвичайно серйозною проблемою стає підвищення рівня терористичної загрози в Україні. Основними причинами тероризму є радикалізм, екстремізм, політизація проблематики міжнародних, етноконфесійних відносин, поширення громадянської нетерпимості та протистояння, насамперед у площині суспільно-політичних відносин, а також негативний вплив міжнародних терористичних і релігійно-екстремістських організацій. Радикально налаштовані сили намагаються використовувати труднощі, пов'язані з накопиченням багатьох нерозв'язаних соціальних проблем, у своїх вузько корпоративних цілях. Прояви терористичного характеру завдають значної шкоди життю і здоров'ю громадян, нівелюють зусилля керівництва держави, спрямовані на модернізацію суспільства. У зв'язку з цим розроблення ефективних заходів щодо запобігання тероризму є нагальним питанням державної політики. Зокрема, необхідно удосконалити нормативно-правову базу протидії тероризму, посилити координацію та взаємодію між правоохоронними та іншими державними органами, а також інформаційну підтримку антитерористичних заходів.

В значній чисельності випадків джерелом ідеології тероризму виступають різноманітні етноцентристські ідеології, які системно створюються і впроваджуються в умовах тоталітарних держав. Метою статті є побудова характеристики етноцентристських ідеологій як джерела ідеології тероризму. Завданнями статті, у зв'язку з вищезазначеним, є: характеристика засадничих форм етноцентристських ідеологій; наведення демонстративних прикладів зв'язку між етноцентризмом та тероризмом.

Наукова проблема, представлена в статті, стала предметом розгляду широкого кола авторів, що розглядали її в різних аспектах, зокрема: соціальних настроїв та масових емоційних станів (Ж.Т. Тощенко); становлення старих і нових націй як етноспільнот різних типів (Г. Сетон-Вотсон); еволюції ідей політичного націоналізму в контексті становлення первинних етноцентристських ідеологій та ідеологій фашистсько-екстремістського гатунку (Ю. Каменка); співвідношення націоналізму, націй та національної держави (О. Проценко, В. Лісовий, Л. Грінфілд); продукування ідеологій утопічного націоналізму (Б. Андерсон) [1-7].

При тоталітарній формі управління держава контролює всі без виключення сфери людського життя (економічну, політичну, ідеологічну), сфери споживання і побуту і навіть такі приватні сфери, як родина, кохання й дружба. Тобто, тоталітарне суспільство (регулююче і контролююче) повністю підпорядковує собі людину. При чому цей контроль виявляється не тільки в зовнішніх діях, але і в думках, відчуттях і бажаннях людини.

Іншими словами, в тоталітарних суспільствах ідеологія звернена не до логіки, а до рефлексів (за Х. Арендт), цілеспрямовано формується не тільки свідомість, але і несвідоме народу, активізуючи міфологізовані засоби пояснення дійсності. Ідеологія в цьому випадку, залишається формою цілком раціональному, доцільною, в той же час, за своєю суттю і способу побудови пояснень, регресує до рівня спричинення страху і жаху (терору) у великій кількості людей [2, с. 22].

При достатньо довготривалому насильницькому впливі (впродовж декількох поколінь) можливі деформації національної самосвідомості особистості (комуністична, гомогенна ідеологія в СРСР, яка призвела до фактичної зміни національної самосвідомості на інтернаціональне) та переростання етноцентричної ідеології в терористичну.

Характерним прикладом цього, і це підтверджується багатьма соціологічними дослідженнями вітчизняних учених, є той факт, що найбільший опір демократичним суспільним трансформаціям надає саме старше покоління, що зазнало жорсткого ідеологічного пресингу впродовж найбільш тривалого часу [1, 2].

При тоталітарній формі управління держава контролює всі без виключення сфери людського життя (економічну, політичну, ідеологічну), сфери споживання і побуту і навіть такі приватні сфери, як родина, кохання й дружба. В догматичному викладенні ці теорії, концепції і погляди відігравали провідну роль в житті суспільства, претендували на виняткову істину, що не допускає ніяких інших підходів і пояснень суспільних процесів, і саме тому ставали джерелом терористичної ідеології щодо населення, яка використовувалася на рівні держави [5, с. 83]. Саме це можна було б визначити як етатистський тероризм, що виростає з етноцентризму, однак, заперечує своє етноцентристське походження.

Інтернаціоналізм в радянській ідеології трактувався як ідеологія міжнародних відносин, як платформа і стимул національної поведінки радянської людини [4]. Інтернаціоналізм як один з головних

принципів радянського ладу припускав надання інтелектуальної, ідеологічної і практичної підтримки пролетаріату як соціальному класу, який „не має батьківщини” і покликаний нести місію соціального звільнення іншим соціальним спільнотам [4]. Привабливість інтернаціоналізму (як ідеології) визначалася трьома причинами [4]:

1) можливістю діяти від імені політичної влади, яка не виражає національних інтересів більшості і виступає від імені «справедливої спільноти»;

2) потребами виправдати існуючий політичний лад в умовах відсутності необхідного рівня національної самосвідомості у підлеглих народів;

3) відчуття очевидної загрози зростаючого міжнародного націоналізму і пов'язаного з ним прагнення до національної не тільки самостійності, але й панування.

Вважалося, що при інтернаціоналізмі зникає недовіря між різними національностями, розвивається дружба народів, відбувається зближення націй. Саме на цій основі народ СРСР і був «багатонаціональним радянським народом», а після повної перемоги комунізму всебічне зближення націй повинно було призвести до поступового і повного зникнення національним відмінностей.

Політичне проголошення інтернаціоналізму стало основою легітимізації утворення інтернаціональної комуністичної держави СРСР. В результаті виникла концепція про «буржуазний націоналізм» яка стала основою виправдання добре продуманого і організованого ідеологічного терору проти національної інтелігенції, культури і мови. Інтернаціоналізмом перекривалося право союзних республік на збереження і утвердження власної культури на особовому, груповому, регіональному рівнях. На рівні цінностей були: держава, партія, клас, соціалізм, колектив тощо. Турбота про розвиток національної культури оцінювалася як міщанство та провінціалізм.

Аналізуючи ідеології інтернаціоналізму в СРСР, можна дійти до висновку, що при тоталітарній системі управління з боку правлячої еліти взагалі не спостерігається зацікавленості у формуванні національної самосвідомості членів суспільства, при цьому переважає опора на ідеологію тероризму як необмеженого застосування державно-організованої репресії щодо всіх соціальних груп та осіб, що виявляють ознаки відступництва по відношенню до ідеології.

Наступним, ключовим для нас, варіантом етноцентристської ідеології, що часто є складовою націоналізму, фашизму, релігійного фундаменталізму є патріотизм. Патріотизм – це одне з найважливіших людських відчуттів. Це глибоко індивідуальне відчуття цілісності глобального, регіонального і національного буття. Основа патріотизму знаходиться в самому бутті людини і реалізується через її соціальну поведінку на рівні здорового глузду.

Наприклад, в СРСР патріотизм трактувався як етичний і політичний принцип, соціальне відчуття, змістом якого є любов до вітчизни, відданість їй, гордість за її минуле і сьогодення, прагнення захищати інтереси своєї батьківщини. Патріотизм був нерозривно пов'язаний з інтернаціоналізмом. Соціалістичний патріотизм виражався у відданості і вірності не тільки своїй батьківщині (СРСР), але і всій соціалістичній співдружності [8, с. 358]. Звідси відомі положення про обов'язкове виконання «інтернаціонального обов'язку» перед іншими країнами (Куба, Чехословаччина, Угорщина, Афганістан і т.д.).

Сучасне трактування патріотизму істотно відрізняється від поняття «радянського» патріотизму, а саме: сьогодні під патріотизмом розуміється соціально-психологічне відчуття, формами прояву якого є: гордість за досягнення Батьківщини (у науці, економіці, спорті), пошана до минулого, збереження традицій, переживання за невдачі країни [9, с. 471-472].

Іншим, більш переконливим прикладом зв'язку між етноцентризмом, фундаменталізмом та тероризмом як ідеологією може слугувати досвід ісламської республіки Іран.

Відповідно до положень концепції національної безпеки Ірану до потенційних супротивників у міжнародних відносинах віднесені:

- 1) «невірні мусульманські країни»;
- 2) держави – члени НАТО;
- 3) окремо – США та Ізраїль [10].

Усі вони розглядаються як потенційні організатори та співучасники всіх можливих війн: військових, економічних, інформаційних, психологічних, та ідеологічних проти Ісламської Республіки Іран. З огляду на це, іранське керівництво розглядає Іран, насамперед, як передову силу в протистоянні із сіонізмом та американським імперіалізмом, де Ізраїль – «маленький диявол», сіоністський рух і Сполучені Штати – «великий диявол» – головні вороги Ісламської Республіки Іран: «Дияволи мають бути знищені». Одночасно світська Туреччина із її амбіціями «пантюркізму», підтримувана США, Великою Британією і НАТО є значним не лише регіональним конкурентом Ірану, вона віднесена до ряду «невірних мусульманських країн». Агресивно іранці ставляться також і до Іраку, з яким мають давні кровні рахунки. Хоча іранська сторона підтримує ззовні добросусідські дипломатичні відносини, вона виявляє не сприйняття деяких арабських держав, багато з яких має також сунітську більшість у консервативних режимах. Це стосується, насамперед, держав Перської затоки та Магрибу, а саме: Саудівської Аравії, Алжиру та Єгипту [10].

Окрім спочатку беззастережного, а сьогодні прихованого фінансування терористичної діяльності радикальних ісламістських угруповань, іранські спецслужби навчають та озброюють фундаменталістський уряд Судану для боротьби проти Єгипту та підтримують повстанців в Алжирі. Однак найбільш активну діяльність спецслужби Ірану разом із зовнішньополітичним відомством розпочали у мусульманських країнах СНД з метою пониження впливу Туреччини на населення цих держав. Іранське керівництво надіслало до цих держав СНД тисячі «вчителів», які викладають перську мову та іранську модель віри в Аллаха.

Зазначений іранський вплив вносить елементи ірано-турецької конкуренції в політико-ідеологічну і духовну сферу, які й без цього є чинниками, що негативно впливають на рівень стабільності у сфері безпеки та ускладнюють оперативну обстановку в регіоні. Проблема полягає в тому, що міжконфесійні та міжнаціональні відносини мають бути внутрішньою проблемою лише Росії, але зазначена проблема поступово інтернаціоналізується через шийтську присутність Ірану і сунітську – Туреччини. Проте дехто з політиків не вважає іранську шийтську присутність у мусульманському сунітському середовищі небезпечним чинником і можливою загрозою для безпеки [10].

Вважається, що лише близький за ідеологією «пантюркистський» експансіонізм Туреччини несе головну загрозу для мусульманських народів Північного Кавказу, Поволжя, держав колишньої радянської Середньої Азії, Криму та Грузії. З відомих причин на Північному Кавказі та у Поволжі (це зона розвідувальної відповідальності турецьких спецслужб) ЦРУ США має обмежену присутність.

Сформована на Заході громадська думка, що Іран є державою, яка використовує тероризм як засіб вирішення міжнародних проблем, небезпідставна, хоча оприлюднюється недостатня кількість офіційних підтверджень. У засобах масової інформації постійно поширюється інформація про отримання іранської фінансової допомоги радикальними палестинськими угрупованнями «Хезболла», «Хамас» і Національним фронтом визволення Палестини.

Зазначені підозри – небезпідставні. Достовірно відомо, що «Хезболла» свого часу була створена спецслужбами Ірану, нею певний час керували навіть кадрові співробітники іранської розвідки. Причиною відсутності останнім часом викриттів є зміна політичної практики держави і тактики оперативної діяльності спецслужб Ірану в питанні використання радикальних ісламістських рухів. За вказівкою колишнього президента Рафсанджані керівництво спецслужб ІРІ відізнало своїх кадрових оперативних співробітників із «Хезболла» та інших радикальних угруповань за кордоном, замінивши їх на відданих Іранській революції агентів. Підтримання контактів з ними переведено в режим підвищеної конспірації [10].

Проте американські спецслужби періодично оприлюднюють оперативну інформацію про причетність Ірану до діяльності радикальних ісламістських угруповань через впливові зв'язки із конгресменів, урядовців та інших відомих суспільству діячів. Зазначені акції відбуваються в рамках спеціальних інформаційних операцій спецслужб США проти Ірану. Так у червні 1993 року державний секретар США У. Крістофер надав західноєвропейським торговим партнерам Ірану докази того, що ІРІ підтримує радикальні терористичні угруповання, які намагаються усунути уряди Єгипту, Алжиру і Тунісу.

Директор ЦРУ Д. Вулсі назвав Іран «найактивнішим та найнебезпечнішим спонсором державного тероризму у світі». В межах зазначених спеціальних інформаційних операцій в американському суспільстві відповідними посадовими особами держави постійно підтримується суспільна думка про те, що практично у всіх країнах світу існують іранські терористичні угруповання. Утримуються вони на кошти, отримані від продажу нафти, та на підроблені іранцями мільярди доларів. ЦРУ постійно поширює інформацію, яку дуже важко перевірити, про те, що, починаючи з нового тисячоліття, ІРІ спроможна виготовляти до 15 млрд. фальшивих доларів на рік. Висловлюється думка, що в Ірані сподіваються таким чином дестабілізувати американську монетарну систему [10].

Як бачимо, іранське керівництво має достатньо ідейно-політичних, етнорелігійних, військово-політичних і гео економічних супротивників. Для досягнення перемоги в інформаційно-психологічному, економічному і військово-стратегічному протиборстві іранське керівництво вважає за необхідне проведення енергійних заходів щодо розширення своїх силових можливостей, розвідувально-поліцейського і військового компонентів, оборонних можливостей за рахунок:

- 1) звичайної та «незвичайної» (ядерної та іншої) зброї;
- 2) посилення свого регіонального і світового впливу за рахунок збільшення лав своїх прибічників;
- 3) дестабілізації у регіоні режимів, які стоять у нього на шляху до досягнення стратегічної мети [10].

На виконання стратегічних завдань забезпечення безпеки держави та розвитку суспільства здійснюються відповідні поточні політико-дипломатичні та оперативні заходи, спрямовані на оснащення регулярної армії та революційної гвардії сучасною зброєю. Керівництвом держави не лише виношуються, а й втілюються у життя наміри розбудови наймогутнішої військової сили в регіоні, спроможної сприяти досягненню регіональної гегемонії. За оцінками західних експертів, внаслідок режиму та низки ідеологічних причин, стратегічно важливого характеру, Ісламська Республіка Іран становить істотну загрозу стабільності на Близькому і Середньому Сході. Насправді, Іран поступово

набуває не лише формально реального статусу, і як засвідчують факти, справжньою базою організації і здійснення розвідувально-підривної діяльності проти Ізраїлю, США та держав НАТО.

Сьогодні іранська правляча еліта претендує на роль тієї сили, яка здатна здійснювати політико-ідеологічний, релігійно-світоглядний та економічний вплив на своїх однодумців у регіоні. Іран має життєво важливі інтереси щодо забезпечення стабільності в регіоні. Проте міжнародна ізоляція стримує значною мірою його активність у демонстрації радикалізму. Внаслідок домінування власної економічної моделі, яка спрямована на послаблення приватного сектора, з недостатнім виробничо-промисловим, науково-технологічним, технічним потенціалом, іранські товари поступаються якістю навіть китайським. Іранські підприємства не здатні запропонувати сучасні технології, які вкрай потрібні новим незалежним державам регіону. У цьому іранське керівництво значно програє у конкурентній боротьбі з американською науково-технічною привабливістю [10].

Американський дослідник Д. Мацумото, розглядаючи явище етноцентризму, відзначає, що проблема полягає не в тому, чи існує етноцентризм, а в тому, визнають люди чи ні, що вони етноцентричні. Вирішення цієї проблеми, на його думку, можливе тільки у тому випадку, якщо людина виробить у себе гнучкість при взаємодії з іншими людьми, в той же час приймаючи свій власний етноцентризм. Етноцентризм, за Мацумото, буває двох типів: гнучкий та негнучкий. Гнучкий етноцентризм не означає, що ми відмовляємося від власних культурних фільтрів, коли вчимося проявляти гнучкість, а знаходимо способи вносити у них додатки, щоб полегшити собі бачення світу з різних точок зору. Ми не втрачаємо себе у цьому процесі, чого обґрунтовано побоюються багато людей, – скоріше, ми набуваємо нові навички та знання. Альтернативою цьому процесу набуття гнучкості є негнучкий етноцентризм, з якого випливають націоналізм та націоналістичний (етатистський) тероризм. Це поняття належить до традиційного уявлення про етноцентризм як нездатність вийти за межі власних культурних фільтрів при інтерпретації поведінки оточуючих. Негнучкий етноцентризм може корінитися у незнанні процесів, необхідних для набуття іншої етнічної точки зору, або у відмові брати участь у подібному процесі. Важливо провести межу між етноцентризмом як загальним процесом, характерним для людей всіх культур, і гнучким або негнучким використанням цього етноцентризму у позитивному або негативному ключі [8]. При цьому стає зрозумілим, що саме негнучкий етноцентризм може розвиватись до рівня ідеології тероризму, в чому і виявляється генетичний взаємозв'язок між етноцентризмом, націоналізмом та всіма формами терористичного радикалізму.

Бібліографічний список використаної літератури

1. Тощенко Ж.Т. Социальное настроение – феномен современной социологической теории и практики / Ж.Т. Тощенко // СОЦИС. — 1998. — № 1. — С. 21–34.
2. Сетон-Вотсон Г. Старі і нові нації / Г. Сетон-Вотсон // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К.: Смолоскип, 2000. — С. 515–519.
3. Каменка Ю. Політичний націоналізм: еволюція ідеї / Ю. Каменка // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К.: Смолоскип, 2000. — С. 216–234.
4. Лісовий В. Націоналізм, нація і національна держава / В. Лісовий // Націоналізм: Антологія / Упоряд. В. Лісовий, О. Проценко. — К.: Смолоскип, 2000. — С. 11–34.
5. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон. — Вид. 2-ге, перероб. — К.: Критика, 2001. — 272 с.
6. Greenfeld L. Nationalism: Five Roads to Modernity / L. Greenfeld. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992. — 420 p.
7. Сикевич З. Социальное бессознательное / З. Сикевич, О. Крокинская, Ю. Поссель. — СПб.: Питер, 2005. — 267 с.
8. Шенк В. «США, Россия и Иран: «путинские» против «бушевских»» [Электронный ресурс] / В. Шенк. — Режим доступ: <http://www.nacbez.ru/society/article.php?id=1617>
9. Махній М. Людина етнічна [Електронний ресурс] / М. Махній. — Режим доступу: http://makhniy.blogspot.com/2010/07/blog-post_30.html
10. Філософський енциклопедичний словник / Гол. редколегії В.І. Шинкарук. — К.: Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ; Абрис, 2002. — 744 с.

Надійшла до редакції 05.09.2013 р.

Белянская В.В. Этноцентрические идеологии как источник терроризма

Определяется связь между этноцентризмом, национализмом и терроризмом.

Ключевые слова: идеология, этноцентризм, национализм, идеология терроризма.

Belyanskaya V. Ethno centered ideology as a source of terrorism

The article is devoted to the relationship between ethnocentrism, nationalism and terrorism.

Keywords: ideology, ethnocentrism, nationalism, the ideology of terrorism.